

عوامل مؤثر در تقطیع اراضی زراعی و لزوم

یکپارچگی زمینهای واحد بهره‌برداری

از: دکتر مهدی طالب

فصلت سوم

اقدامات دولت در کشورهای غیر سوسیالیستی

سندیکاهای کشاورزی در جهت یکپارچگی اراضی به مرحله اجرا درآمده است. بطور کلی در سالهای ۷-۱۹۶۵ اقدامات مربوط به تجمیع اراضی سرعت گرفته. بودجه مربوط که در سال ۱۹۶۵ حدود ۶۵ میلیون فرانک بود در سال ۱۹۶۸ به حدود ۳۹۰ میلیون افزایش یافت و دولت که تا سال ۱۹۷۱ تمام هزینه‌های مربوط به یکپارچگی را برعهده داشت، از آن به بعد ۷۰ درصد هزینه‌ها را نقل کرد. در مجموع از سال ۱۹۴۵ تا ۱۹۶۶ یعنی در طول حدود ۲۱ سال جمعاً ۶۳۳۸ فقره عملیات تجمیع اراضی انجام گرفته و در کل منیر به یکپارچگی ۲/۷ میلیون هکتار زمین با نزدیک به ۱۴ درصد اراضی زیر کشت شده است. از اول ژانویه ۱۹۷۰ عملیات یکپارچگی اراضی در حدود ۶/۶۸ میلیون هکتار پایان یافته و در نزدیک به ۱/۸ میلیون هکتار زمین در حال اجرا بوده است. هنوز قریب ۱۱/۶ میلیون هکتار زمین زراعی وجود دارد که نیازمند برنامه تجمیع اراضی است، مشکلات موجود در راه اجرای این برنامه موجب گردید که اقدامات مربوط تنها در روی ۲۰۰ هزار هکتار زمین در سال صورت گیرد در حالیکه در برنامه پنجم عمرانی کشور انجام عملیات یکپارچگی در ۷۰ هزار هکتار در سال پیش بینی شده است. (۱۷۲-۸)

در سایر کشورهای اروپایی نظیر آلمان غربی، انگلستان و ... برنامه‌هایی نظیر آنچه که در فرانسه به مرحله اجرا درآمده انجام داده‌اند، که به منظور پرهیز از تطویل مقاله از ذکر آنها صرف نظر می‌نماید. ۱

در برخی از دولتها متعاقب انجام برنامه اصلاحات ارضی، منوجه مضار و معایب چند پارچگی اراضی شده اقداماتی در جهت رفع این نقیصه بعمل آورده‌اند. نظیر تشکیل شرکتهای سهامی زراعی و تعاونیهای تولید کشاورزی در ایران و با تشکیل تعاونیهای تولید کشاورزی در هند و پاکستان.

در کشورهای اروپای غربی دولت در صد ایجاد واحدهای زمین (ایتم) بهره‌برداری زراعی از طریق یکپارچه کردن اراضی خرید زمین برخی از روستائیان و فروش آن به دیگران برآمده است. نظیر اقداماتی که در فرانسه توسط S.A.F.E.R (شرکت مایش ارضی و تنسيق روستایی انجام یافته است.

بعد از جنگ دوم جهانی بمنظور مقابله با عوارض تعدد و برق اراضی زراعی که تا حدود زیادی از انتقال زمین به ورثه زمین متونی ناشی شده بود، و نیز بمنظور به زیر کشت بردن اراضی افرادی که به دلیل مهاجرت به شهرها و یا به دلایل دیگر لاگت باقی مانده بود، دولت فرانسه، "سافر" را تاسیس کرد که هدفش در کل، اصلاح ساخت ارضی در روستاهای فرانسه است. یوه کار این موسسه عبارتست از خرید اراضی موجود در روستا و یکپارچه کردن آنها به منظور واگذاری (فروش) به دیگر زارمان خصوصاً زارمینی که در نزدیکی زمین مزبور، زمین دارند، و کل زمینهای آنها کمتر از حد مطلوب است) و یا به دیگر روستائیان ای احداث واحدهای بهره‌برداری جدید. سرمایه اولیه "سافر" توسط دولت تأمین شده و تا سال ۱۹۷۰ جمعاً ۴۴۲۰۴۰۰ هکتار زمین برداری کرده و حدود ۳۲۶۰۰۰۰ هکتار آنرا به روستائیان واگذار کرده است. این موسسه حدود ۱۳ درصد بازار اراضی (خرید و فروش زمین زراعی) فرانسه و نزدیک به ۲۰ درصد بازار زمین در طاق مورد فعالیت را در اختیار داشته است. (۱۷۰-۸)

علاوه بر موسسه مزبور اقدامات دیگری از طریق مشارکت

تشکیل شرکتهای سهامی زراعی در ایران نیز نمونه دیگری از اقدام دولت در جهت یکپارچگی اراضی با استفاده از راهی غیر از تشکیل تعاونی محسوب می‌شود. ۲

۴- ایجاد تعاونیهای تولید

افزایش بازده محصولات کشاورزی را گروه کشت عمقی و فشرده

می‌دانند، و از آنجا که انجام کشت مطلق، سطح مناسبی از زمین را ایجاد می‌نماید، لذا در بسیاری از مناطق در جهت مقابله با تفرق و تصدق قطعات اراضی زارمین خواه از اجزای برنامه‌های اصلاحات ارضی حاصل شده باغسد، و خواه نتیجه طبیعی نظام اربن باشد. دو راه معمول است: یکی معاوضه، مبادله، خرید و خلاصه عملیاتی که موجب گسترش و تجمع اراضی واحدهای بهره‌بردار را تا سطح تهیه (اقدام) می‌گردد، که در نتیجه کشورهای اروپایی و در مناطقی از کشورهای جهان سوم خاصه در مناطقی که اصلاحات ارضی واحدهای بهره‌بردار را مکتوبه را مستثنی دانسته یا کیفیت تقسیم زمینها به گونه‌ای بوده، که بخشی از اراضی برای مالکین باقی مانده است^۳، تعدادی واحد بهره‌بردار می‌تواند و بزرگ پدید آمده است. و با اقداماتی که به ویژه در کشورهای اروپایی صورت گرفته، امکان تجمع اراضی و افزودن بر سطح زمین واحد بهره‌بردار می‌تواند فراهم شده است.

و اما راه دوم تشکیل تعاونیهای تولید است. تعاونیهای تولید کشاورزی^۴ انواع مختلفی دارد و گاه مشارکت دهقانان در فروش یا بازارهای محصولات را، تعاونی تولید می‌نامند بطور کلی مشارکت دهقانان در امر تولید محصولات زراعی می‌تواند دو صورت داشته باشد:

۱- تشکیل تعاونی تولید کشاورزی به صورت هم‌آهنگی در کشت و تدارک نهادهای زراعی که موجب حفظ استقلال بهره‌برداران و دهقانی یا خانوادگی گردیده و فقط بخشی از مدیریت واحد زراعی به صورت هم‌آهنگ در اختیار مدیران منتخب تعاونی قرار داده می‌شود.

۲- تشکیل تعاونی تولید کشاورزی به صورت یک‌گانه کردن عوامل تولید که موجب حذف استقلال بهره‌برداران و دهقانی و یا خانوادگی می‌گردد.

در شکل اول اراضی هر یک از اعضاء در هر نقطه از روستا و هر چند قطعه که باشد به صورت سرمایه به تعاونی واگذار شده و در از آن تعدادی سهم به دهقانان مضمواگذار می‌شود. علی‌الاصول حد و مرزهای قطعات اراضی برچیده شده و پس از انجام برخی از عملیات زیربنایی مثل تسطیح و... به صورت یکجا مورد کشت و زرع قرار می‌گیرند. سهم زارمین از درآمدهای حاصل به صورت سهمی برای زمین و سهمی برای نیروی کار صرف شده در تعاونی مشخص می‌گردد.

تشکیل چنین تعاونیهای در کشورهای سوسیالیستی با برنامه از پیش تنظیم شده و به منظور رفع تضاد موجود بین جامعه شهری و روستایی و رسیدن به نظام سوسیالیستی صورت پذیرفت. در کشورهای دیگر خاصه کشورهای جهان سوم و از جمله در هند، پاکستان و الجزایر... اقدام به ایجاد تعاونیهای تولید کشاورزی شده است. در این قسمت به "تعاونیهای تولید کشاورزی انقلاب ارضی" الجزایر اشاره می‌شود. در الجزایر دو اقدام متمایز در جهت

یکپارچگی اراضی صورت گرفته است: اول حفظ یکپارچگی اراضی واحدهای بزرگ متعلق به سرمایه‌داران ارضی اروپایی، در این زمینه، با ایجاد واحدهای خودگردان "Autogere" اداره واحدهای مزبور را به کارگران کشاورزی مربوط واگذار نمود. اراضی حدود ۲۱۰۷۰۰ نفر از بهره‌برداران اروپایی که بطور متوسط هر یک حدود ۱۲۵ هکتار زمین داشتند، در ۲۰۱۹۰ واحد خودگردان با مساحت متوسط ۱۰۵۵۰ هکتار متمرکز گردید، و سعی شد حدود اراضی به منظور رعایت تناوب کشت در همان سطح قبلی حفظ گردد، و اما راه دوم که از طریق گرفتن زمینهای مازاد مالکان بهره‌برداران کشاورزی از سال ۱۹۷۱ شروع شده، به این ترتیب است که اراضی اضافی از مالکان اخذ اختیار بنیاد ملی اصلاحات ارضی قرار داده شده بنیاد مزبور نیز زمینهای مزبور را در قطعات ۱۵ تا ۱۲ هکتاری در اختیار کارگران کشاورزی و یا دهقانان بدون زمین تراز داده به این شرط که حتماً تشکیل تعاونی تولید کشاورزی انقلاب ارضی^۵ (C.O.A.P.R.A) بدهند. هر تعاونی بیش از ۱۵ تا ۲۵ نفر عضو ندارد، و در روی ۲۰۰ تا ۵۵۰ هکتار زمین فعالیت می‌نماید. حد و مرز زمینها کاملاً برداشته شده و قطعات اراضی هر تعاونی معدودند و بعضاً به دلیل رعایت تناوب زراعی یک قطعه یکپارچه نیستند.

تشکیل تعاونیهای تولید کشاورزی با حذف حد و مرزها و به ویژه استقلال واحد بهره‌بردار خانوادگی با موانع و مشکلاتی روبرو

شکل شماره ۱، دگرگونی قطعات اراضی زراعی را در الجزایر در فاصله سالهای ۵ - ۱۹۷۰ نشان می‌دهد.

هستند که برخی از آنها به شرح زیر قابل ذکرند:

- ۱- حذف استقلال واحد بهره‌برداری و تغییر پایگاه روستائیان از دهقانان بهره‌بردار به کارگروزمزد، که موافق طبع دهقانان نیست، حتی اگر مختصری درآمد آنها را افزایش دهد (۴۵ تا ۴۰ - ۵).
- ۲- عدم امکان اشتغال اعضای خانوار خاصه فرزندان کوچک و همسر در روی زمین و عدم کشت برخی از محصولات مورد نیاز خانوار مثل سبزیجات یا علوفه برای دام و حیوانات که در نتیجه موجب مراجعه دهقان به بازار و صرف بخشی از درآمد اعضای تعاونیها می‌گردد.
- ۳- زارع به هنگام کشت دردی با توجه به شرایط طبیعی و برنامه چند کشتی، هزینه‌های زندگی خود را متناسب با تولیدات خویش تنظیم نموده و لذا ممکن است زندگی را در سطح نازلی بگذراند ولی در هر صورت رابطه متناسبی بین درآمد و هزینه خود برقرار می‌نماید. در حالیکه در پایگاه کارگری، نظر به دریافت مبالغ مشخصی بطور ماهانه ناخودآگاه مبلغ مزبور را با دریافتی سایر کارگران روزمزد در بخش کشاورزی و یا صنعت مقایسه کرده و تقاضای درآمد مشابه آنها را دارد که اگرچه ممکن است سطح زندگی او را به لحاظ تامین کلیه ما محتاج از بازار بالا نبرد، ولی توقعات وی را افزایش داده و چه بسا درآمد حاصل از تعاونی تولید اجازه چنین پرداختی را خاصه به تمام بهره‌برداران ندهد.

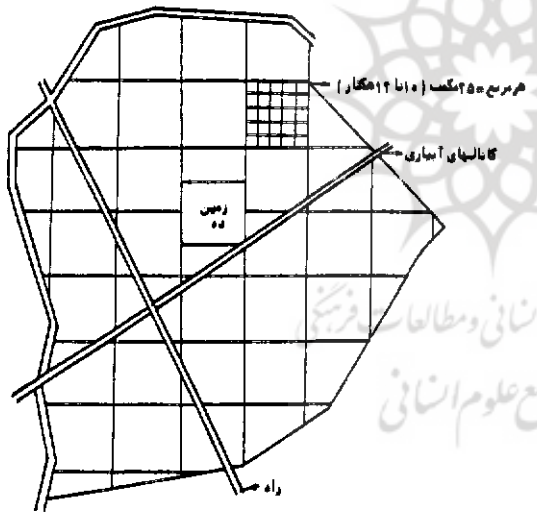
- ۴- عدم امکان اشتغال اعضای خانواده در زراعت و اشکالاتی که در نگهداری دام پیش می‌آید در مجموع باعث می‌گردد که پس از مدتی اعضای تعاونی خواهان کناره گیری شوند. به علاوه معمولاً در تشکیل تعاونیهای تولید در توجیه مزایای تعاونی غلو می‌شود و وعده‌های مادی زیادی به روستائیان می‌دهند تا علائق آنها را به زمین خود و حفظ استقلال واحد بهره‌برداری خویش کاهش داده یا از بین ببرند. در حالیکه بعد از مدتی فعالیت، نظر به سرمایه‌گذاریهای زیاد، و اشتغال کلیه روسای واحدهای بهره‌برداری و برخی ملاحظات دیگر امکان پرداخت درآمد قابل توجهی وجود ندارد و با حتی اگر مبالغی بیش از درآمد قبلی آنان پرداخت شود آنها معادل حق چشم پوشی از استقلال اقتصادی خود نمی‌دانند و برای فروش این حق مبلغ گزافی طلب می‌نمایند.

خلاصه اینکه تجربیات نشان داده است که در کشورهای که ایدئولوژی حاکم در جامعه تشکیل تعاونی تولید را اجباری ننموده‌اند، افزایش تولید و بارده از این طریق در سطح قابل توجهی مطرح نیست و راه حلی است که برای دل بستن به آن نیاز به کار فرهنگی وسیعی است که معمولاً از حوصله کشورهای جهان سوم خارج است. تشکیل تعاونی در شکل دوم یعنی، حفظ استقلال واحد بهره‌برداری دهقانی و خانوادگی با دشواریهای کمتری همراه است. اگرچه مبادله و معاوضه زمینها بطور داوطلبانه و صرف نظر کردن از بخشی از اختیار واحد بهره‌برداری به منظور تبعیت از برنامه کشت جمعی

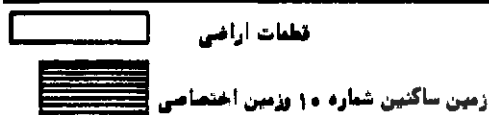
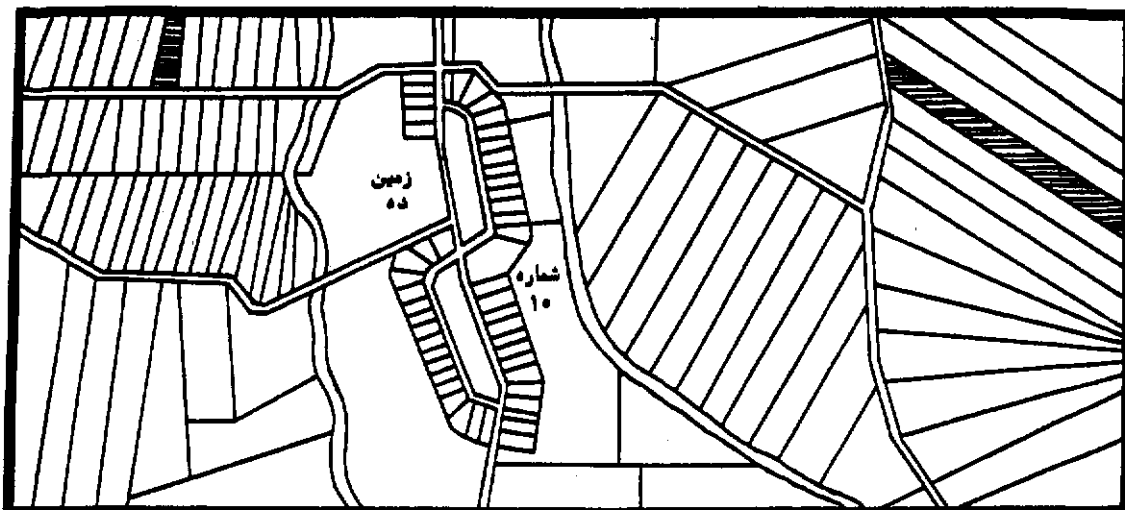
خود نیازمند کار ترویجی و فرهنگی قابل توجهی است. در زیر به چند نمونه از اقدامات تعاونیهای افزایش تولیدات کشاورزی (تعاونیهای که موجب حذف استقلال واحد بهره‌برداری زراعی نمی‌شوند) پرداخته می‌شود.

— تقسیم مجدد اراضی به منظور تجمع اراضی یک واحد بهره‌برداری به صورت شطرنجی، این شکل از یکپارچگی اراضی بیشتر در مناطقی می‌تواند مورد استفاده واقع شود که تفاوت زیادی بین قطعات اراضی از لحاظ پستی و بلندی و مرغوبیت باشد یا قبل از تقسیم زمین، عملیات زیربنایی نظیر تسطیح صورت نگرفته باشد. این شیوه در پاکستان و نقاط دیگر در مورد روستاهایی بکار برده شده که زار زمین علاقه‌مند هستند اراضی متعددی در سطح روستا داشته باشند تا از ویژگیهای متنوع زمینها مستفید شوند.

— یکپارچگی محدود اراضی با رعایت دوره تناوب زراعی، در این نوع تعاونیها سعی شده است زمینهای هر زارع در هر یک از قطعات اساسی روستا که اصطلاحاً "آیش کفته" می‌شود یکپارچه گردد ولی در مجموع زارع به تعداد قطعات بزرگ بلوک های اراضی در روستا زمین دارد. این شیوه را می‌توان تجمع محدود اراضی با یکپارچگی در قطعات بزرگ زمین (در هر هکتار) نامید.

شکل شماره ۲، وضع مزارع را در پاکستان غربی نشان می‌دهد، در این نقشه اراضی روستا به قطعات مساوی تقسیم شده، سپس هر قطعه بین روستائیان تقسیم شده بطوریکه اولاً شکل قطعات اراضی هندسی باشد، ثانیاً روستائیان از همه زمینها داشته باشند و بالاخره امکان انجام برنامه کشت همسان و آیش هم‌آهنگ وجود داشته باشد. بدیهی است این شیوه خاص روستاهایی می‌تواند باشد که دهقانان دارای نسق مساوی هستند.

شکل شماره ۳ - تقسیم محدود اراضی برحسب قطعات بزرگ و رعایت تناوب .

شیوه‌های دیگری در توزیع مجدد اراضی با توافق و هم‌آهنگی روستائیان عضو وجود دارد مثل روش دایره‌ای باین معنی که اراضی روستائیان به صورت بخش‌هایی از یک دایره که روستا در مرکز آن واقع است به ترتیبی به اعضا واگذار می‌شود که همه از زمینهای نزدیک به روستا و زمینهای احیاناً مرتفع اطراف روستا به یک نسبت برخوردار گردند .

بطور کلی کاهش تفرق و تعدد قطعات اراضی و یکپارچگی زمینها، از طریق تشکیل تعاونیهای افزایش تولید کشاورزی نوعی دخالت دولت و سازمانهای مربوط در این امور می‌باشد ، زیرا در کشورهای جهان سوم ، تشکیل واتشاهه تعاونیها معمولاً در برنامه‌های دولت گنجانیده شده و سازمانهای دولتی مسئول اجرای چنین سیاستهایی می‌شوند . این شیوه اگر با آگاهی دادن به روستائیان و تشویق و ترغیب آنها صورت گیرد می‌تواند نقش عمده‌ای در کاهش معایب چند پارچگی اراضی زارعین ایفا نماید .

مختصری در مورد یکپارچگی اراضی در ایران

از آنجا که اجرای برنامه‌های تقسیم زمین دهه ۱۳۴۰ در ایران بر اساس نسق متداول و به صورت مفاسی انجام گرفت ، ضمن تشبیه پراکندگی اراضی ، در مواردی نیز زمینه گسترش تعدد و تفرق اراضی زراعی موجود را فراهم آورد :

در روستاهای دارای مالک بزرگ ، معمولاً اراضی هر واحد بهره‌برداري اصم از واحد بهره‌برداري دهقانی و با واحد تولید گروهی (نظیر بنه ، صحرا ، حراشو ، ...) ثابت و مشخص نبوده و در هر سال یا هر چند سال یکبار ، زمینها برحسب قرمه یا پشک بین

واحدها توزیع می‌گردید . اصلاحات اراضی بر اساس نسق موجب تشبیه زمین هر واحد بهره‌برداري گردید ، حتی در پاره‌ای از اوقات به زارعین صاحب زمین شده اجازه داد که هر قطعه از زمین خود را به چند قطعه تبدیل کند ، بطور مثال در بخشی از آن ، باغ احداث کند و در بقیه زمینها محصولات مورد علاقه خویش را بکارد . اگرچه در قانون مربوط به اصلاحات اراضی ، پیش‌بینی‌های لازم برای جلوگیری از تقطیع بیشتر زمینها شده بود^۷ ، در مواردی عملاً زمین زارع متوفی بین ورثه تقسیم می‌گردید .

نحوه تقسیم زمین در مرحله دوم و سوم اصلاحات اراضی با استفاده از نسق تقسیم زمین بین مالک و زارع بر اساس سهم هر یک از محصول ، در مواردی موجب تقطیع بیشتر زمینها گردید .

از بین رفتن واحدهای تولید گروهی (بنه و ...) موجب تقسیم زمین بین اعضای واحد تولیدی شد که در بسیاری از مناطق ، تعدد قطعات زمین را به نسبت ضربتی از تعداد اعضا ، واحدها افزایش داد بطور مثال در روستای ابراهیم‌آباد نیشابور^۸ ، کل اراضی حدود ۱۸۶ هکتار بوده که در زمان مالک (۱۳۴۱) به ۲۳ قطعه تقسیم شده و هر قطعه زمین دارای نام خاصی بوده است . برخی از قطعات زمین که معمولاً در نزدیکی روستا قرار داشته و مرهوب بوده و قسمتی از آنها با تغییر نوع کشت هر ساله زیر کشت می‌رفتند تعداد دیگری از قطعات زمین که حدود سالهای ۱۳۳۵ به بعد زیر کشت رفته‌اند ، نامرہوب بوده قسمتی از آن زیر کشت گندم و جو بوده و سال دیگر به صورت آیش باقی می‌مانده است . از آنجا که در زمان مالک و قبل از انجام اصلاحات اراضی ، زمینها توسط ۸ صحرا و هر یک متشکل از

۱- برای کسب اطلاعات بیشتر به کتاب تعاونی و ادغام تولید کشاورزی ، نوشته اتوشیلر ، ترجمه مهتاب مستغان از انتشارات موسسه آموزش و تحقیقات تعاونی ۱۳۵۰ و نیز کتاب " نسبت جهانی تعاون " از مارگارت دهبگی ، ترجمه سازمان مرکزی تعاون کشور ۱۳۳۸ مراجعه شود .

۲- برای آگاهی بیشتر به تحقیقات انجام شده درباره شرکتیهای سهامی زراعی که توسط موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران ، دانشگاه شیراز ، دانشگاه تبریز . . . مراجعه فرمایند . بطور مثال ، شرکت سهامی در جزین ، مصطفی ازکیا ، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی ، ۱۳۵۰

۳- نمونه اصلاحات ارضی ایران ، تقسیم زمین بر اساس نسبت نسبی محصول بین زارعین و مالک در جریان مرحله دوم و سوم اصلاحات ارضی ، صورت پذیرفت .

۴- در جامعه شهری که فعالیت غالب را بخش صنعت تشکیل می دهد کارگران در پایگاه مزدبگیر از دولت هستند ، درحالیکه روستائیان دارای مالکیت خصوصی بر زمین بوده و هرکس مالک تولید خویش است حتی در سالهای ۷-۱۹۲ در شوروی خرده مالکان در روستاها با اجیر کردن روستائیان زمین به فعالیت کشاورزی مشغول بودند .

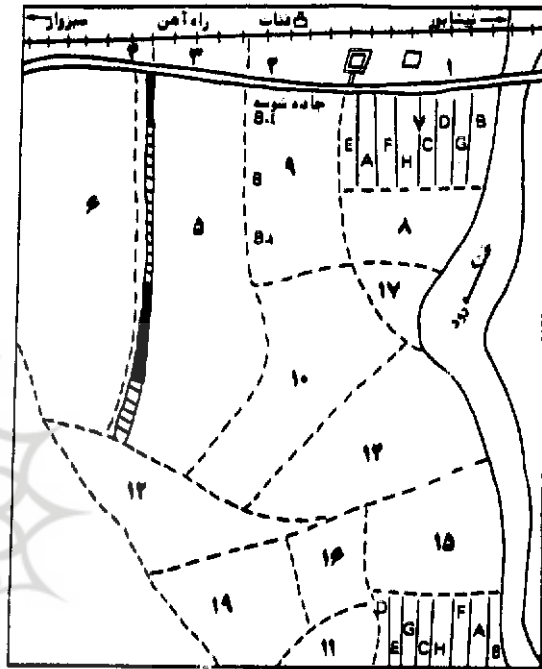
5- Cooperatives Agricoles De Production De L.A Revplution Agraire.

۶- در توجیه بیشتر این مطلب می توان به تجربیات اتوشیلر استاد جامعه شناس روستائی و اقتصاد کشاورزی دانشگاه هیدبرگ آلمان در کتاب " تعاون و ادغام تولید کشاورزی " ترجمه مهتاب مستغان ، مراجعه نمود .

۷- به موجب ماده یک قانون مواد الحاقی به آئین نامه اصلاحات ارضی و تبصره مربوط " در صورتیکه وراثت زارع متوفی که طبق مقررات مرحله اول اصلاحات ارضی دارای ملک شده است نتوانند ظرف دو ماه از تاریخ فوت مورث برای اداره ملک توافق کنند (یعنی نباید بین ورثه تقسیم شود) و . . . از لحاظ عدم وقفه در امر بهره برداری از ملک مزبور و سازمان اصلاحات ارضی محل . . . موظف است نسق زارع متوفی را در اختیار شرکت تعاونی روستائی مربوط بگذارند . . . "

8- Changement Socio-Economique Dans Un Village Iranian De 1965-1975. Mehdie Taleb. 1977. Universite De Miral.France.

شکل شماره ۲ - چگونگی تقطیع اراضی روستای ابراهیم آباد (نیشابور) قبل و بعد از اصلاحات ارضی

هر شماره معرف یک قطعه زمین است و حروف لاتین نشانگر سهم هر صحرا (جمعا " هشت صحرا) از هر یک از قطعات تا قبل از تقسیم زمینها بوده است ، در مرحله تقسیم قسمتی از زمینها بر اساس نسق تقسیم زمین بر اساس شیوه تقسیم محصول به بانک تعلق گرفته و بقیه بین هر یک از اعضای صحرا (۵ نفر) به نسبت نسق وی نسبیتم شده است . در قطعه شماره ۵ ، زمین صحرای B ، به نسبت سهم هر یک از اعضای تقسیم شده که سهم عضو شماره ۱ و عضو شماره ۲ نشان داده شده است .

ادامه دارد .